

τὸ διάστημα εἶναι μικρὸ καὶ ξαναγυρίζει σὲ ἐνέργεια. Εἶναι καὶ τοῦτο δεῖγμα τῆς αἰώνιας νεότητος καὶ παιδικότητάς του. Κατάφορτος μὲ πνευματικότητα ὁ τόπος αὐτὸς δὲν ἐπιτρέπει τὶς ἀκρότητες οὔτε συγχωρεῖ βαναυσότητες, ἔστω κι' ἂν τὶς καλύπτῃ τὸ προσωπεῖο ἢ καὶ ἡ πεποίθησις τῆς «ιδεολογίας». Ἔτσι ὁ Ἕλληνισμὸς μένει πάντα πιστὸς στὸ νόημά του, δηλαδή γίνεται πάντα ἐκεῖνο ποὺ εἶναι, τείνει ἀδιάκοπα νὰ πραγματώσῃ τὸ σταθερὸ του ἐνόημα, τὴν ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου, τοποθετημένη ὅμως μέσα σὲ τόπο καὶ χρόνο.

Ἐλευθερία σώματος, ψυχῆς καὶ πνεύματος, ὄχι μὲ τὴν κραυγαστικὴν ἔννοια τοῦ δικαιώματος, ἀλλὰ μὲ τὴν ἀθροπινώτερη ἔννοια τοῦ χρέους, αὐτὴ εἶναι ποὺ ἐδικαίωσε πάντα τὴ ζωὴ τοῦ Ἕλληνοσ. Σῶμα, ψυχὴ καὶ πνεῦμα τὰ ἐλευθερώνει ὄχι γιὰ νὰ καταλύσῃ τὴ βαθύτατη σχέση τους, ἀλλὰ γιὰ νὰ τὰ συγχωνεύσῃ καὶ τὰ τρία σὲ ὅρατὸ καλλιτέχνημα. Ἄλλοι λαοὶ ἐχώρισαν τὸ πνεῦμα ἀπὸ τὸ σῶμα, κι' ἄλλοι πάλι χωρίζουν ἐπιδεικτικὰ σήμερον τὴν ὑλικότητα ἀπὸ τὴν πνευματικότητα τοῦ ἀνθρώπου καὶ θέλουν μονόπλευρη λύση ὑπὲρ τοῦ ἐνὸς στοιχείου. Ὁ Ἕλληνισμὸς ποτὲ δὲν τὰ ἐχώρισε παρὰ μονάχα γιὰ νὰ τὰ καταλάβῃ. Ἰδὲτε καὶ βλέπει τὴ ζωὴ στὴ διαλεκτικὴ σύνθεσις τῶν στοιχείων της.

3. ΤΟ ΝΟΗΜΑ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΤΟΥ ΕΙΚΟΣΙΕΝΑ

Ἄλλα αὐτὰ εἶναι ἀπαραίτητη προϋπόθεσις, γιὰ νὰ κατανοήσωμε τὸ νόημα τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας, ὅπως τὴν ἔδωσε τὸ Εἰκοσιένα καὶ τὴν στιχοῦργησε ὁ Σολωμὸς. Ὅσο ἀπομακρυνόμεσθε χρονικὰ ἀπὸ τὴν μεγάλη ἐκείνη ἐποχὴ, τόσο καὶ φαίνεται πιὸ καθαρὰ τὸ νόημά της, γίνεται δηλαδή ἡ ἐποχὴ ἐκείνη ἱστορία μαζὺ καὶ μῦθος, καὶ τόσο φρωτὲ

ζουν ἀμοιβαῖα τὸ ἓνα τὸ ἄλλο. Καὶ μόνον μὲ τὸ ἀμοιβαῖο τοῦτο φρότισμα ἱστορίας καὶ μύθου εἶναι δυνατὴ ἡ ἱστορικὴ κατανόηση τῶν μεγάλων ἱστορικῶν γεγονότων, γιατί ἀμυθὴ ἱστορία καταλήγει σὲ βαναυσότητα, ἀνιστόρητος πάλιν μῦθος εἶναι φαντασιολόγημα. Ἐκεῖ ποὺ ἐνώνονται καὶ τὰ δύο καὶ χρειάζεται ἀπόσταση χρόνου νὰ τὰ χωρίσωμε, ἐκεῖ ὑπάρχει μεγάλη ἀνθρώπινη παρουσία.

Ἄπ' αὐτὴν τὴν ἀποκρυστάλλωση τοῦ Εἰκοσιένα σὲ ἀντικειμενικὸ ἱστορικὸ νόημα καὶ μυθικὸ φέγγος γίνεται στή γνώση μας προσιτὸς καὶ ὁ ἰδιαίτερος χαρακτήρας τῆς νεο-ἐλληνικῆς παραδόσεως, τοῦ γεννητικοῦ πυρῆνα τοῦ νεο-ἐλληνισμοῦ. Λέν εἶναι ἡ ἐλληνικὴ παράδοση μιὰ «θεωρία» περὶ ἔθλους, δέν εἶναι ἓνα δόγμα ἀρηρημένο καὶ ἐνσκηνομένο μὲ βία στὸ κεφάλι τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ μιὰ ἐνδόμυχη βίωση, ποὺ ἔρχεται ἀβίαστα σὲ ἐνέργεια καὶ γίνεται πράξη. Ἡ ἐλληνικὴ παράδοση εἶναι ἔργο μακρᾶς ἱστορικῆς πνοῆς καὶ βαθειᾶς πείρας. Ὅχι μόνον τὸ Εἰκοσιένα, ἀλλὰ ὅλη ἡ ἐποχὴ, ἀπὸ τὰ μέσα ἰδίως τοῦ δεκάτου ἐβδόμου αἰῶνα καὶ δῶθε, εἶναι καρπὸς αὐτῆς τῆς ζωντανῆς ἐσωτερικῆς πείρας, τῆς κράσης ἰδεαλισμοῦ καὶ ρεαλισμοῦ, ποὺ παραδίδεται ἀπὸ γενεὰ σὲ γενεὰ ὡς ἡ πνευματικὴ σχεδία τῆς φυλῆς γιὰ τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς. Καὶ εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι καὶ στὴν ἀρχαιότητα ἡ ἐλληνικὴ δημιουργία καὶ τὸ ἀπλωμά της ἔγινε δίχως καμμιά «θεωρία», δίχως τυποποιημένο σύστημα, ὅπου τὰ πράγματα καὶ τὰ πρόσωπα βιάζονται, ἀλλὰ στηρίζεται ἄμεσα στὴ δύναμη τῆς παραδόσεως καὶ στὴν ἀρετὴ τῶν προσώπων, ποὺ συγκέντρωναν μέσα τους τὴν ἐνέργειά της. Καὶ ἡ ἀρχαία καὶ ἡ νεώτερη ἐνδόμυχη πεῖρα τοῦ ἔθλους, δηλαδὴ καὶ ἡ μιὰ καὶ ἡ ἄλλη μορφή τῆς παραδόσεως, ἦταν ὀργανικὸ γεγονός. Καὶ ἡ ἀρχαία ὅμως καὶ ἡ νέα ἐλληνικὴ παράδοση ἦταν ἀνθρωπιστικῆς.

Ὅτι μάλιστα τὸ Εἰκοσιένα ἦτανε παντάπασι ἀνθρωπιστικὸ, φαίνεται κι' ἀπ' ὅλα τ' ἄλλα ἐκφράσματά του, πρὸ

παντός ὄμιος ἀπὸ τὸ Σολωμὸ καὶ τὸ Μακρυγιάννη. Ὁμιος ὁ ἀνθρωπισμὸς αὐτὸς εἶναι ἐδῶ ὀλότελα συγκεκριμένος, καταφύσκει καὶ ἀξιοποιεῖ ἄμεσα τὴν προσωπικότητα καὶ ἐκβάλλει μέσα στὴν παλιὰ παράδοση, καὶ τὸ πνεῦμα τῆς κυκλοφορεῖ ἀπὸ ἄνθρωπο σὲ ἄνθρωπο ὡς μέγας ἐνωτικὸς μῦθος. Δὲν εἶναι ὁ ἀνθρωπισμὸς τοῦ Εἰκοσιένα ὁ θεωρητικὸς ἐκεῖνος καὶ κάποτε σκηνοθετημένος ἀνθρωπισμὸς τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, μὲ τὰ ρητορικά του κηρύγματα περὶ δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ κατάστασις τῆς ψυχῆς ἄμεσα λαϊκὸ βίωμα, ποὺ ἔρχεται εἰς φῶς μὲ τὴν λιτότητα τοῦ ἠθικοῦ παραδείγματος καὶ μὲ μυθικὴ ἀπλότητα λόγου. Δὲν εἶναι ἡ «φρότιση», ποὺ ἤρθε τὸν καιρὸν ἐκεῖνον ἀπ' ἔξω, ἀλλὰ εἶναι τὸ ἴλαρὸ φῶς τῆς παραδόσεως, ἐκεῖνο ποὺ γεννάει καὶ στηρίζει ὅλο τὸ κίνημα τοῦ Εἰκοσιένα.

Πῶς ἐνεργεῖ τὸ ἴλαρὸ τοῦτο φῶς μέσα στὴν ψυχὴ τῶν Ἑλλήνων τοῦ Εἰκοσιένα καὶ ὡς μυθικὸ φέγγος ἀκτινοβολεῖ μέσα ἀπὸ τὸ νοῦ τους, φαίνεται ἀπὸ τὸ Μακρυγιάννη, ὅπου δὲν ὑπάρχει ἔχνος λογιότητος καὶ θύραθεν «σοφίας». «Ὅλοι αὐτεῖνοι οἱ μεγάλοι ἄντρες τοῦ κόσμου» λέει γιὰ τοὺς ἀρχαίους ὁ Μακρυγιάννης, «κατοικοῦνε τόσους αἰῶνες στὸν Ἄδη σ' ἓναν τόπον σκοτεινὸν καὶ κλαῖνε καὶ βασανίζονται διὰ τὰ πολλὰ δεινὰ ποὺ τραβάει ἡ δυστυχισμένη μερικὴ πατρίδα τους... Ὅλοι οἱ προκομμένοι ἄντρες τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων, οἱ γονεοὶ ὅλης τῆς ἀνθρωπότητος, ὁ Λυκοῦργος, ὁ Πλάτων, ὁ Σωκράτης, ὁ Ἀριστείδης, ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ Λεωνίδας, ὁ Θρασύβουλος, ὁ Λημισθένης καὶ οἱ ἐπίλοιποι πατέρες γενικῶς τῆς ἀνθρωπότητος, κοπίαζαν καὶ βασανίζονταν νύχτα καὶ ἡμέρα μ' ἀρετὴ, μὲ εἰλικρίνειαν, μὲ καθαρὸν ἀνθρωπισμὸν νὰ φρωτίσουνε τὴν ἀνθρωπότη καὶ νὰ τὴν ἀναστήσουν νάχη ἀρετὴ καὶ φῶς, γενναιότητα καὶ πατριωτισμό». Τὸ πνεῦμα τοῦτο, ὅλο ἀγραμματωσύνη καὶ ἠθικὴ ὑγεία, πνέει ἐλεύθερα ἀπὸ τὴν ἐσωτερικότητα τοῦ ἀνθρώπου καὶ χωρίζεται καὶ ἀπὸ τὴν

λογιότητα τῶν γραμματισμένων καὶ ἀπὸ τὰ «ῥῶτα τῶν Ἑυρωπαϊῶν».

Σταθερὸ λοιπὸν ἐνόημα καὶ ἐνόημα τῆς παραδόσεως εἶναι ὁ ἀνθρωπισμός, δηλαδή ἡ πίστη ὅτι ὁ ἄνθρωπος λαβαίνει ἀξία μονάχα, ὅταν κινήσῃ ἐλεύθερα τὶς δυνάμεις του καὶ τὶς συνθέσῃ κατὰ τὰ μέτρα τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς νοημοσύνης του. Ἐνὰ αὐτοδύναμο ἠθικὸ ἐγὼ, ὅχι ἐτερόφωτο ἀπὸ τῆ δόξα τοῦ παρελθόντος, ἔρχεται ἐδῶ εἰς ῥῶς μονομιᾶς, ὅπως ὅλα τὰ μεγάλα καὶ σύνθετα ἱστορικὰ φαινόμενα. Ἰαὶ τὸ γεγονός ὅτι οἱ ρίζες του φθάνουν ὡς τὴν κλασσικὴ ἀρχαιότητα, δὲν ἐξηγεῖ οὔτε ἐρμηνεύει, ἀλλὰ περιγράφει μονάχα τὴ γενεαλογία τοῦ κλασσικωτάτου τούτου ἔργου τῆς τέχνης καὶ τῆς πράξης. «Ὅλα τὰ μεγάλα δημιουργήματα στὴν τέχνη, τὴν ποίηση, τὴν ἐπιστήμη καὶ τὴν πολιτεία ἔχουν ἀμεση σχέση μὲ τὸ θεῖο, στηρίζονται βέβαια στὸν χρόνον, ἀλλὰ εἶναι ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ προηγουμένα καὶ τὰ ἐπόμενα», λέγει ἕνας μεγάλος ἱστορικός.

Αὐτὸ τὸ νόημα λαβαίνει καὶ μέσα στοὺς στίχους τοῦ Σολωμοῦ ἡ ἑλληνικὴ ἐλευθερία· εἶναι ὑπαρξὴ μοναδικὴ καὶ ἀναντικατάστατη καὶ τὸ δικαίωμα τῆς τὸ παίρνει κατ' εὐθεῖαν ἀπὸ τὸ πραγματωμένο χρέος τῆς. Ἡ ἐλευθερία δὲν εἶναι ἐδῶ λυμένη στὰ πάθη καὶ τὰ δικαιώματα τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ αὐτοσυγκράτητη καὶ σφδερτὴ μορφή θεϊκῆς παρουσίας, μορφή νίκης μ' ἄλλοφωτο ἀνάβλεμμα καὶ θεϊκὸ πνεῦμα, πυκνωμένο μέσα στὸν εὐπλαστο τύπο τοῦ ἀνθρώπινου κορμιοῦ. Ἑλληνικὴ θεότητα εἶναι ἐδῶ ἡ ἐλευθερία, ποὺ περπατεῖ ἀπὸ τοπίο σὲ τοπίο, συγκεντρώνει ὁλωνῶν τὴ δόξα καὶ τὴν ἀνθρώπινη πείρα, ὅλο νιότη μαζὺ καὶ φρόνηση.

Ὅ,τι ἔκαμε ἡ παλαιὰ ἑλληνικὴ τέχνη μέσα στὰ θεοχάρακτα τοπία τῆς Ἑλλάδος, νὰ στήσῃ δηλαδή ἀπὸ μᾶρμαρο καὶ λόγο μορφές ἐλεύθερες μαζὺ καὶ κλειστὲς μ' αὐτοκαθέρνητη θέληση, τοῦτο τὸ ἄπειρα ἑξατομικευμένο ἔργο τῶν Ἑλλήνων καλλιτεχνῶν τοῦ κλασσικοῦ κόσμου, ἀλ-

λά μαζὸν καὶ μὲ τὸ παραλλαγμένο νόημα, ποὺ τοῦ ἔδωκαν οἱ χριστιανοὶ καλλιτέχνες τοῦ Βυζαντίου, τοῦτο εἶναι ποὺ συμπυκνώνει μέσα σὲ μιὰ κινούμενη μορφή ἐλευθερίας ὁ Σολωμός. Κύριο γνώρισμά της εἶναι ἡ πανταχοῦ παρουσία της ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς γῆς, δίχως ὅμως νὰ χάνη ποτὲ τὴν ἀτομικότητά της καὶ νὰ γίνεται ἀρηρημένη ἰδέα. "Ὅπως ὁ παλαιὸς δωρικός στύλος κλείνει μέσα του τὴ θέληση τῶν ἀνθρώπων ν' ἀρμόση τὴν ἄλογη μὲ τὴν ἔλλογη δύναμη καὶ νὰ κρατήση ἀνάγκυρη τὴ σύνθεσή τους μέσα στὸ φῶς καὶ τὸν ἀέρα σὰν μέλος ἀπὸ κάποιο θεϊκὸ κορμί, τὰ ἴδια πράγματα πυκνώνει μέσα στοὺς στίχους του ὁ Σολωμός. Ὅπως τὰ ἀντικειμενικὰ φαινόμενα, τὰ ἱστορικὰ γεγονότα τοῦ Εἰκοσιένα, ὅμοια καὶ ὁ ὕμνος τους, ἡ ποίηση τοῦ Σολωμοῦ, εἶναι ὅλο λιτότητα καὶ δίχως θόρυβο.

Καὶ ἡ πράξη καὶ ἡ ποίηση, ἐλεύθερες ἀπὸ θεατρι-
σμὸ καὶ ρομαντισμό, πλησιάζουν μὲ τὸν τρόπο της ἡ κάθε
μία τὴν κλασικὴ μορφή. Τοῦτο ἀξίζει ἰδιαίτερα νὰ τὸ
προσέξουμε, γιατί τὴν ἴδια ἐποχὴ εἶχε κατακλύσει τὴν ἑυ-
ρώπη ὁ ρομαντισμὸς καὶ λίγο πρὶν ἢ ἐπαναστατικὴ ὀχλα-
γωγία (SANS - CULLOTISME). Ἀντίθετα, ἐδῶ στὴν
Ἑλλάδα ὁ ἄνθρωπος ἐδούλευε τὴν ἴδια ἐποχὴ μὲ κατὰ τὰ
φαινόμενα ἀπλᾶ, κατ' οὐσίαν ὅμως σύνθετα καὶ ἀπὸ αἰ-
ῶνες δόκιμα ὄργανα τοῦ τοπικοῦ πνεύματος. Οἱ Ἕλλη-
νες, ἐλευθερωμένοι ἀπὸ τὸ βάρος τῶν συναισθημάτων καὶ
τῶν σκοτεινῶν δυνάμεων ποὺ συνώδευσαν τὸ ρομαντι-
σμὸ, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν ταξικὴ πικρία, ποὺ γέννησε τὴν
ἐπαναστατικὴ ὀχλαγωγία τῆς Λύσης, ἐλευθέρωσαν μὲ τὸ
παράδειγμά τους καὶ τοὺς ρομαντικοὺς ἐκείνους φίλους
των, ποὺ ἦρθαν ἐδῶ νὰ τοὺς συνδράμουν στὸν ἀγῶνά τους.
Ἐγινε δηλαδὴ καὶ μ' αὐτοὺς ὅ,τι γίνονταν πάντοτε μὲ τὰ
ξένα πνεύματα, ποὺ ἔρχονταν στὴν Ἑλλάδα. Τοὺς φιλέλ-
ληνες οἱ Ἕλληνες, δίχως διδαχὴ καὶ σύστημα, ἀλλὰ μόνον
μὲ τὸ κλασικὸ τους βίωμα καὶ τὸ ἀνθρωπιστικὸ τους βίος,
τοὺς ἔκαμαν ἀληθινὰ Ἕλληνες, τοὺς ἐλευθέρωσαν ἀπὸ τὸν

ρομαντισμὸ τοῦ Βορρᾶ. Ἔτσι εἶδαν τοὺς Ἕλληνας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὅλοι ὅσοι ἀληθινὰ τοὺς ἀγάπησαν, τοὺς εἶδαν διδασκάλους τοῦ κλασικοῦ καὶ τῆς ἐλευθερίας του δίχως διδαχῆ.

Αὐτὸ ἦταν τὸ νόημα τῆς ἐλευθερίας ἐκείνης, ποὺ κατὰ κακὴ τύχη ἀργότερα ἔγινε τυπικὴ, σχηματικὴ, ἄρχισε δηλαδὴ νὰ χάνη τὸν ὀργανικὸ της σύνδεσμο μὲ τὴ μεγάλη παράδοση, ποὺ τὴ γέννησε. Κατὰ τὴν τυπικὴ ἐκείνη περίοδο μιμηθήκαμε πολλὰ καὶ δημιουργήσαμε λίγα. Δεθήκαμε μὲ τύπους, ποὺ ἢ λαβαίναμε ἀπ' ἔξω, ἢ, ὅπως ἔγινε μ' ὄλο τὸ σύστημα τῆς παιδείας μας, τοὺς μεταφέραμε κατ' εὐθεΐαν ἀπὸ τὴν κλασικὴ ἀρχαιότητα, δίχως ὅμως πρὶν νὰ τοὺς περάσωμε ἀπὸ τὴ λαϊκὴ βίωση νὰ τοὺς γεμίση μὲ χυμοὺς καὶ οὐσία. Τὸ βίος, ποὺ εἶχε ὁ λαὸς σὲ ζωντανὰ στοιχεῖα, δόκιμα ἀπὸ τὴ νεώτερη παράδοσή του, στάθηκε ἀδύνατο νὰ τὸ συνθέσῃ μέσα της ἡ καινούργια πολιτεία τῶν Ἑλλήνων. Τὰ πλεονεκτήματα ζωντανὰ στοιχεῖα ἔμειναν ἔξω ἀπὸ τὴν μορφή τῆς πολιτείας καὶ παρατηρήματα μερικὰ ἀτρορήσανε, πολλὰ ὅμως κρατηθήκανε εὐτυχῶς εὐρωστα μέσα στὴ λαϊκὴ ψυχὴ. Μερικὰ ἀπὸ τὰ παρατηρήματα τὰ συμμάζευε ἀργότερα καὶ τὰ δυνάμωσε ὁ δημοτικισμὸς, δίχως ὅμως νὰ κατορθώσῃ κι' αὐτὸς νὰ τὰ συνθέσῃ.

Ἡ μελλοντικὴ μας ἐξέλιξη, ὅποιαδήποτε μορφή κι' ἀνλάβῃ κατὰ τὰ ἄλλα ἢ κοινοπραξία τῶν λαῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων, θὰ ἐξαρτηθῇ ἀπὸ τὸ ἂν θὰ κατορθώσωμε νὰ συνθέσωμε ὅλα αὐτὰ τὰ δεδομένα κατὰ τὸ αἶτημα τῆς συγκεκριμένης ἱστορικῆς στιγμῆς. Ἀλλιῶς εἶναι ἀδύνατο νὰ προχωρήσωμε σὲ ἀντικειμενικὸ ἀνάπτυγμα ὅλων τῶν ἱκανοτήτων τοῦ λαοῦ μας. Ὅρος γιὰ τὸ φανέρωμα τοῦτο εἶναι: νὰ ἀξιολογήσωμε τὴ ζωὴ μας κατὰ τὴν προσωπικὴ ἀξία τοῦ καθενὸς κι' ὄχι νὰ πέσωμε σὲ γενικὰ σχήματα, τὰ δποῖα καὶ πάλι θὰ καταπνίξουν τὴν ἐνδόμυχη πείρα τοῦ λαοῦ μας. Ὁ τόπος ἔχει δική του δεοντολογία, ἡ ὁποία ἀπαιτεῖ καὶ ἰδιαίτερη, δμόλογη μ' αὐτὴν δεοντολογία. "Αὐ

φέρουμε ἐδῶ ξένη δεοντολογία σὲ ὁποιαδήποτε σφαῖρα τῆς ζωῆς, τρέχομε κίνδυνο νὰ συνθλασῶμε τὸ εἶναι μας καὶ νὰ μὴν ἀφήσωμε νὰ βλαστήσῃ ἀπὸ μέσα μας ἐκεῖνο, ποὺ θὰ δικαιώσῃ τὴ ζωὴ μας, ἢ χωριστὴ ἐκείνη πνευματικότης, ποὺ θὰ φέρῃ εἰς τὸ φῶς ὅλα τὰ μεγάλα ἐνδόμυχα λαϊκὰ βιώματα.

4. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΧΕΔΙΑ ΤΟΥ ΒΙΟΥ

Ὁ προγραμματισμὸς ὅμως μὲ τὴ σύγχρονη ἔννοια δὲν εἶναι δική μας ἀρετὴ. Ἡ εὐκνησία καὶ ἡ ἐρευρετικότητα τοῦ νοῦ μας θαρρεῖς πὸς ἔρχονται ἀντίμαχες σ' αὐτόν. Ἡ σχεδία ὅμως εἶναι πανάρχαιο σύμβολο τῆς ἰδιοκρισίας τοῦ λαοῦ μας. Τὸ σύμβολο τοῦτο σημαίνει ὅτι τὸ ἄτομο ἀναγκάζεται σ' αὐτόν ἐδῶ τὸν τόπο ἀπὸ τὴ ζωὴ νὰ συνθέσῃ ἐκ νέου καὶ ἀπ' ἀρχῆς. Συνάμα ἡ σχεδία ὡς σύμβολο σημαίνει, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ ἐδῶ νὰ δράσῃ ὡς μᾶζα, γιατί τὸ στοιχεῖο, ποὺ κυριώτερα χρειάζεται ἡ ζωὴ, εἶναι ὁ νοῦς, κι' αὐτὸς εἶναι πάντοτε ἀτομικὸς καὶ ἀμετάδοτος. Ὁ αὐτοσχεδιασμὸς μὲ τὴν καλὴ του μαζὴ καὶ τὴν κακὴ του ἔννοια συνοδεύει τὴ ζωὴ μας ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἕως σήμερα. Ἡ σχεδία εἶναι ἡ μοῖρα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἡ πολιτικὴ ἱστορία τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῆς νεώτερης ἐποχῆς ἔχει πολλὰ δείγματα αὐτοσχεδιασμοῦ νὰ παρουσιάσῃ. Καὶ τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν ἀριστοτεχνικό, ὅταν ὁ αὐτοσχεδιαστὴς ἦταν μεγαλοφυΐα, ὅποτε καὶ τὸ τάλαντό του ἦταν σὲ ἀρμονία μὲ τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς· ἀλλιῶς ὁ αὐτοσχεδιασμὸς ὀδηγοῦσε σὲ ἀποτυχία.

Ἡ πάλη μὲ τὸν κίνδυνο εἶναι βέβαιο ὅτι ἀναγκάζει τὸν ἄνθρωπο νὰ αὐτοσχεδιάσῃ. Ἐνα μέρος ἀπὸ τὴν ἐπινοητικότητα τοῦ Ἑλλήνος ἔρχεται ἀπὸ αὐτὴν τὴν πάλη. Ἡ δεξιότης ὅμως, ποὺ ἀναπτύσσεται ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη συναναστροφή μὲ τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς, ὕλικά μαζὴ καὶ πνευματικά, ἦταν καὶ εἶναι ὁ κίνδυνος γιὰ τὸν Ἕλλη-

να. Προτιμάει ν' αντιμετωπίζη τὴ ζωὴ δίχως σοβαρὴ ἐπαγγελματικὴ καὶ τεχνικὴ προπαίδεια, ἔχει περισσότερη ἐμπιστοσύνη στὴ φυσικὴ τοῦ ἔμπνευση παρὰ στὴν προγραμματισμένη μάθηση. Εἶναι καὶ τοῦτο ἓνα γνώρισμα τοῦ καλλιτεχνικοῦ χαρακτήρα τῆς φυλῆς μας, γιατί ὁ καλλιτέχνης ἀποφεύγει πάντα τὸ σύστημα καὶ τὴ δουλεία τοῦ προγράμματος, καθὼς ἐπίσης τὴν τάξη καὶ πειθαρχία. Κι' οὗτο εἶναι μίᾳ αἰτία ποὺ δὲν δεχόμεστε ἐδῶ κανένα σύστημα, ἀλλὰ προτιμάμε, ἀπὸ βαθύτατη ἀντιπάθεια στὴν ὀργάνωση καὶ τὸ πρόγραμμα, νὰ χειριζόμεστε ἀτομικὰ τὴ ζωὴ μας καὶ τὰ προβλήματα τῆς. Γνωρίζομε μὲ πόση εὐκολία καὶ προθυμία μπαίνουν οἱ ἄνθρωποι ἄλλοῦ στὴ σειρά καὶ στὸ σύστημα. Ἐδῶ, ὅπου ὅλοι ἔχομε ἀτομικότητα, γιατί ἡ ζωὴ εἶναι ἀτομικὴ, τοῦτο εἶναι δύσκολο ἢ ἀδύνατο.

Καὶ δὲν εἶναι μόνον ἡ πολιτικὴ ἱστορία, ἀλλὰ καὶ ἡ πνευματικὴ μας ζωὴ, ποὺ ἀποδείχνει αὐτὸν τὸ χαρακτῆρα μας. Νὰ σταθῆς ὡς πνευματικὸς ἄνθρωπος ἐδῶ στὸν τόπο μας, δηλαδή νὰ συνθέσῃς τὰ στοιχεῖα, ποὺ σοῦ παρουσιάζει ἡ ζωὴ καὶ νὰ τ' ἀνεβάσῃς σὲ ἁρμονία μέσα σου, εἶναι ἔργο ἐπίπονο καὶ δυσκατόρθωτο. Κάθε πνευματικὸς ἄνθρωπος στὴν Ἑλλάδα, ὅπου ἀδιάκοπα ἀναθεωρεῖται ὁλος ὁ βίος, ὕλικός καὶ πνευματικός, εἶναι ὑποχρεωμένος ν' ἀρχίζη τὴν πνευματικὴ του στοιχείωση ἀπ' ἀρχῆς. Ἡ παράδοση ἐδῶ κινεῖται, ἐνῶ ἄλλοῦ εἶναι περισσότερο σταθερὴ. Ἐδῶ ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ στεριώσῃ τὴν πνευματικὴ του ὑπαρξὴ μέσα στὴν κινούμενη παράδοση, ἐνῶ ἄλλοῦ μπαίνει στὴ σειρά κι' ἔρχεται ἀναγκαστικὰ στὴν ἀκολουθία τῆς.

Ἡ ἀδιάκοπη τούτη ἀναθεώρηση τῆς παραδόσεως καὶ ἀναπροσαρμογὴ τοῦ πνεύματος εἶναι μιὰ ἄλλη αἰτία, ποὺ κρατήθηκε σὲ τόση πολυαίωνα νεότητα ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς πολιτισμός. Ὅσο πῶς πολύπλοκος ἐγίνονταν γύρω ὁ γόσμος, ὅπου μέσα ἦταν ἀναγκασμένοι νὰ δράσουν οἱ ἀρχαῖοι, εἴτε στὴν πολιτικὴ, εἴτε στὴν πνευματικὴ τους ζωὴ, τόσο ἐφευρετικώτερα ἐνεργοῦσε ὁ νοῦς τους. Τὰ πολύπλο-

κα δεδομένα τοὺς ἐνεθάρρουναν νὰ συνθέσουν τὰ κατορθώματα, ἀριστουργήματα ὑψηλοῦ αὐτοσχεδιασμοῦ. Καὶ ἡ κλίση τους αὐτὴ ἐμεγάλωνε ὅσον καὶ ἡ πεῖρα τους. Ὅταν μάλιστα ἡ ἐπιτυχία ἦταν ἀπροσδόκητη, τότε εἶχαν ὅλη τὴν εὐκαιρία νὰ ἰδοῦν ἀνάγλυφη τὴν ἀξία τῶν ἀρίστον, γιατί αὐτῶν ὁ νοῦς ἦταν ὁ σχεδιαστὴς τοῦ κατορθώματος. Τοῦτο πάλι ἔδινε ἀφάνταστη αἴγλη στὴν πολιτικὴ προσωπικότητα, δίχως ὅμως ποτὲ νὰ καταργήσῃ τὸν ἔλεγχον τοῦ ἔργου τῆς ἀπὸ μέρους τῶν πολιτῶν. Ὅλη αὐτὴ ἡ κίνησις μετέβαλε τὴν πολιτεία σὲ κινούμενη πραγματικότητα, εὐπλαστὴ κοινωνικότητα, ἢ καλύτερα σὲ καλλιτέχνημα, ὅπου ὅλα τὰ μέλη βρίσκονταν δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ σὲ ἴση ἀπόστασις ἀπὸ τὸ ἰδανικὸ κέντρο τῆς πολιτείας, δηλαδή ἀπὸ τὸ νόημά της. Αὐτὸ εἶναι καὶ τὸ καθαρὸ νόημα τῆς πολιτικῆς ἰσηγορίας.

Ἡ ἐλεύθερη προσωπικότητα εἶναι μία μορφή τῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως δοκιμασμένη τόσο ἀπὸ τὴν ἱστορία, ὥστε, ὅ,τι κι' ἂν γίνῃ γύρω μας, ὅσα κι' ἂν ἀλλάξουνε μέσα μας, πρέπει νὰ τὴν κρατήσωμε ὡς πυρῆνα γιὰ κάθε πνευματικὴ καὶ πολιτικὴ ἀναγέννησις τῆς ζωῆς μας. Τοποθετημένη ἢ προσωπικότητα μέσα σὲ ἀνθρωπιστικὰ ὀργανισμένη πολιτεία, γίνεται πηγὴ δημιουργίας, γιατί εἶναι νόμος, ἡ ζωὴ καὶ ὡς πολιτικὴ φρόνησις καὶ ὡς πνεῦμα γενικὰ νὰ συγκεντρώνεται σὲ προσωπικότητες, κι' ἔτσι νὰ προχωρῇ κατὰ βάθος ἀπὸ ἐποχὴ σὲ ἐποχὴ. Τοῦτο ἰσχύει περισσότερο γιὰ τὸν τόπον μας, γιατί ἔδω τὸ αἶτημα τῆς συνθετικῆς δημιουργίας προβάλλει ἀδιάκοπα.

Ἄν συγκρίνωμε τὸ μεγαλύτερον πνευματικὸ κίνημα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, τὴν Ἀναγέννησις, μὲ τὴν κλασικὴν ἐποχὴ τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὴν ἀποψὴ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μεγάλων προσωπικοτήτων, θὰ ἰδοῦμε ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶχανε παρὰ πολὺ περισσότερες. Ἄν πάλι θελήσωμε νὰ γενικεύσωμε καὶ βάλωμε ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ὅλον τὸν πολιτισμὸν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὅλον τὸν

πολιτισμὸ τῶν Εὐρωπαίων, θὰ παρατηρήσωμε, ὅτι ἐκεῖνο ποὺ στοὺς Ἕλληνας ἦταν τακτικὸ φανέρωμα τοῦ κανόνα, ἡ ἐλεύθερη προσωπικότητα, τοῦτο εἶναι στοὺς Εὐρωπαίους ἐξαίρεση. Ἄν τέλος παραβάλωμε κινήματα ἄλλων μικρῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν, ποὺ ἀγωνίσθηκαν γιὰ τὴν ἐλευθερία τους, μὲ τὸ κίνημα τοῦ Εἰκοσιένα, θὰ διαπιστώσωμε ὅτι ἐκεῖνο ποὺ σ' αὐτοὺς ἐσπᾶνιζε, ἐδῶ σὲ μᾶς ὑπῆρχε σὲ μεγάλο βαθμὸ. Τὸ Εἰκοσιένα ἐπικυρώνει τὴν μεγάλη παράδοση τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν ἐλευθέρων προσωπικοτήτων. Ἡ διαφορὰ μὲ τὴν ἀρχαιότητα εἶναι ὅτι οἱ προσωπικότητες τοῦ Εἰκοσιένα εἶναι πρακτικές, δηλαδὴ χαρακτηρησ με φυσικὴ νοημοσύνη καὶ πλαστικότητα, δίχως ἑαυθερὴ πνευματικότητα. Κι' ἐδῶ ὅμως τὸ προσωπικὸ στοιχεῖο εἶναι πολὺ ἰσχυρὸ καὶ ἀπέναντι στοὺς χαρακτηρησ τοῦ Εἰκοσιένα οἱ Εὐρωπαῖοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶχαν τὸ γνῶρισμα τῆς ὁμοιομορφίας. Ἡ πρωτοτυπία τῆς ζωῆς ἐδῶ ἦταν ἀκόμα ζωντανή, ἐνῶ ἐκεῖ ἦταν πιά καθιερωμένοι ἰ κοινοὶ τύποι.

Ὅπως οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνας ἐπίστευαν μονάχα στὴν πραγματικότητα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν θεῶν καὶ ὅλη τὴ γύρω τους φύση τὴν εἶδαν ἀνθρώπινα μαζὺ καὶ θεῶν με-
ταμορφωμένη καὶ μὲ τὴν τέχνη τους τῆς ἀφαίρεσαν τὴν γυ-
μνὴ ὑλικότητα, ὅμοια καὶ οἱ νεώτεροι Ἕλληνας ἐπίστευαν
μονάχα στὸν ἀνθρώπο μέσα τους καὶ «στὸ μάστορη τὸ γε-
ροθεό», ὅπως λέει ὁ Μακρυγιάννης. Παιδιὰ τῆς ἀνθρωπο-
πλάστριας ἑλληνικῆς φύσης ἦταν ἐνωμένοι μαζὺ της καὶ σ'
αὐτὴν ἔλεγαν τὸ βαθύ τους πόνο καὶ τὴ λαχτάρια τους γιὰ
τὴ λευτεριά. Τὸ μέτρο τῶν πραγμάτων, ἡ ἀλήθεια, ἦταν
πάντοτε στοὺς Ἕλληνας ὁ ἀνθρώπος. Ὅλα τ' ἄλλα ἦταν
φαινόμενα καὶ δευτερότερα πράγματα. Καὶ σήμερα, ὅπου
ὅλα ἔχουν γίνει κομμάτια, ἡ καθαρὴ ἀξία εἶναι στὴν Ἑλ-
λάδα ὁ ἀνθρώπος καὶ ἡ ἐλευθερία του. Τὸ καλλιτέχνημα
τοῦ ἐλευθέρου ἀνθρώπου, ὅπου ἀρμονίζονται ὅλες οἱ δυνά-
μεις τῆς ζωῆς, τοῦτο εἶναι καὶ σήμερα τὸ ἰδανικὸ μας.

Χωρίς τὴν ἔνταση, ποὺ λαβιάζουν μέσα στὴ σύνθεσι τῆς προσωπικότητας, τὰ στοιχεῖα τῆς ζωῆς ἐχθρεύονται τὸ ἓνα τ' ἄλλο, γυρίζουν σὲ δικτατορία καὶ δὲν δημιουργοῦν πολιτισμό. Χωρὶς τὸ χρέος, ποὺ ὁ καθένας ἔχει πρὸς τὴν προσωπικότητα μέσα του, ὁ ἄνθρωπος γίνεται μηχανή, ὁπότε θαυμάζομε ἴσως τὶ κάνει, περιφρονοῦμε ὅμως τὶ εἶναι. Τὸ σπέρμα γιὰ κάθε σύνθεσι στὸν τόπο μας εἶναι ἡ προσωπικότητα. Ἄλλοι λαοὶ ἔχουν τὰ πλάτη καὶ τὰ πλούτη τῆς γῆς, εἶναι μεγάλοι ὄγκοι ζωῆς, ἐμεῖς δὲν ἔχομε παρὰ μονάχα τὴν ποιότητα τοῦ ἀνθρώπινου ὑλικοῦ. Αὐτὴν τὴν ποιότητα ἔχομε χρέος νὰ τὴν ὑψώσωμε καὶ νὰ βιάσωμε τὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξὴ πάνω ἀπ' ὅλα τὰ ἄλλα στὸν τόπο μας.

Τὰ ρεύματα τῆς ἐποχῆς φαίνεται ὅτι πᾶνε νὰ παραμερίσουν, συχνὰ μάλιστα ἐκηδεύουν τὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξὴ. Μηχανισμός, τυποποιημένη «ἰδεολογία», οἱ κοινοὶ τόποι περὶ εὐδαιμονίας, καὶ τόσα ἄλλα ἀπειλοῦν νὰ κατεχώσουν τὴν προσωπικότητα. Τὸ δικό μας χρέος εἶναι νὰ τὴν κρατήσωμε ἐλεύθερη καὶ νὰ σεβασθοῦμε τὸ νόημά της, γιατί τοῦτο εἶναι καὶ τὸ μοναδικὸ μέσο, ποὺ ἔχομε ν' αὐτοσυντηρηθοῦμε καὶ ὡς λαός. Ἡ ἐλεύθερη προσωπικότητα εἶναι γιὰ μᾶς ἀνάγκη βιολογικὴ μαζὺ καὶ πνευματικὴ. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἑλληνικὴ σχεδία τοῦ βίου. Ὅση μεγάλη χρεὶα εἶναι νὰ συγχρονισθῇ τεχνικὰ ὁ νέος ἑλληνισμός, ἄλλη τόση μεγάλη ἀνάγκη εἶναι νὰ μείνῃ ἀσυγχρόνιστος ὡς πρὸς τὰ δόκιμα στοιχεῖα τῆς πνευματικῆς του παραδόσεως, γιατί αὐτὰ τοῦ εἶναι ὄργανα λειτουργίας τῆς ζωῆς του.

5. ΤΑ ΒΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΛΑΟΥ, Η ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ Ο ΠΕΖΟΣ ΛΟΓΟΣ

Ὁ νέος ἑλληνισμός θὰ ἔχη τὸ βαρὺ ἔργο νὰ συνθέσῃ ὅ,τι καλὸ θὰ φέρουν οἱ καιροὶ τοῦτοι τῆς θύελλας μὲ τὰ δόκιμα στοιχεῖα τῆς παραδόσεώς του. Ἔτσι μόνον θὰ μπορέσῃ ἡ Ἑλλάς νὰ τεντώσῃ ξανά τὸ πνευματικὸ της τόξο.

καὶ μὲ τὸν καιρὸ ν' ἀρχίσῃ νὰ ρίχνῃ καὶ τὰ βέλη της. "Ὅτι ὁ νέος ἑλληνισμὸς ἔχει πνευματικὴ μοῖρα, δὲν εἶναι μόνον πεποίθησι ὄλων ἐκείνων τῶν γνωστικῶν μαστόρων, ποὺ ἀνοιξάν τὰ θεμέλια καὶ ἔβαλαν τὰ πρῶτα δυναμάρια τῆς νέας πνευματικῆς δημιουργίας, ἀλλὰ καὶ ὅλης τῆς σημερινῆς γενεᾶς. Ἡ πνευματικὴ ὁμῶς κάρπιση εἶναι ζήτημα μεγάλων ἐσωτερικῶν ὠδίνων ἐνὸς τόπου, ποὺ ἡ ἀνάκλασή τους νὰ σκωρπίζεται σ' ὅλη τὴ λαϊκὴ πραγματικότητα. Ἡ εἰσαγωγὴ κινητῶν ἐννοιῶν ἀπ' ἔξω καὶ τὰ τρεχούμενα διαβάσματα τῆς κοινῆς γλωσσομάθειας δὲν δημιουργοῦν πνευματικὴ ζωὴ, ἀλλὰ ικανοποιοῦν μονάχα τὴν περιέργεια. Ἡ τέχνη, ἡ ποίησις, ἡ φιλολογία, ἡ φιλοσοφία καὶ ὅλα τ' ἄλλα ἔργα τοῦ πνεύματος δὲν εἶναι ἀναιμικά καὶ ἀπλερα τρυφεράδια τῆς κλειστῆς καλλιέργειας τοῦ θερμοκηπίου, ἀλλὰ εὐχυμια καὶ ροδαλὰ πλάσματα τοῦ ἡλιακοῦ φωτὸς καὶ τῆς εὐκρασίας τῶν ἀνέμων, ποὺ πνέουν μέσα ἀπ' ὅλη τὴν λαϊκὴν πραγματικότητα. "Ὅλοι τοῦτοι οἱ καρποί, ὅπου ὠρίμασαν, ἀνάπιναν τοὺς χυμούς των ἀπὸ τῆς βλάβης τῆς λαϊκῆς δλότητος· ἐκεῖ ὑπάρχουν καὶ οἱ μητέρες ιδέες, οἱ ἀκίνητες ἐννοίες κάθε λαοῦ, βάσεις γιὰ κάθε του δημιουργία καὶ ἀμετάδοτες σ' ἄλλον λαό.

Ἡ καλὴ τύχη τοῦ ἑλληνισμοῦ ν' ἀνανεώσῃ ἀδιάκοπα τὴν πνευματικότητά του ἔχει μία της αἰτία σ' αὐτὸ τὸ γεγονός: ὅτι δηλαδὴ τὸ πνεῦμα στὴν Ἑλλάδα ὑπῆρξε πάντα ἀπόσπαιγμα ὅλης τῆς λαϊκῆς πείρας καὶ ὄχι μιᾶς κλειστῆς τάξης. Μόνον ἐφ' ὅσον ἐκεῖνοι ποὺ ἐργάζονται γιὰ τὴν πνευματικὴ ζωὴ τοῦ τόπου μοχθήσουν νὰ ἐκφράσουν ὅ,τι κρατεῖ δυνάμει μέσα της ἡ λαϊκὴ δλότητα καὶ τοῦτο νὰ ὑψώσουν σὲ ἰδανικὲς μορφές, τότε μόνον προετοιμάζουν τὴν μακρυνὴ ἐκείνη κατάστασι τοῦ πνεύματος, ὅπου θὰ γεννηθοῦν οἱ μεγάλοι πνευματικοὶ χαρακτῆρες, ποὺ θὰ βάλουν τὴν σφραγίδα τους ἐπάνω στὸ λαό. "Ὅ,τι γίνεται ἔξω ἀπὸ τὸ λαϊκὸ κλῆμα, εἴτε ὡς μίμημα, εἴτε ὡς παράδοξι «πρω

τοτυπία», είναι σπατάλη ενέργειας, κουράζει τὸ λαό, ἀναβάλλει τὴν ἀποκρυστάλλωση τῶν πνευματικῶν ἀξιών, κι' ἐμποδίζει νὰ βροῦμε τὸ γνώμονα τῆς πνευματικῆς μας ἀποστολῆς.

Ἡ Ἑλλάς μὲ τὰ αὐτοτελῆ της πνευματικὰ βιόματα καὶ σπέρματα, τοποθετημένη μεταξὺ τῶν τριῶν ἠπείρων καὶ σὲ ἀνετη ἀπόσταση ἀπὸ τὰ κέντρα τῶν μεγάλων ὄγκων τῆς σημερινῆς ζωῆς, ἔχει ἰδιοβάσιστη σκοπιὰ, ὅπουθε τὸ βλέμμα της μπορεῖ νὰ παρακολουθῇ ὅλα τὰ φαινόμενα τοῦ κόσμου, νὰ ἀνακατατάσῃ τὴν ἀξία τους κατὰ τὴν ἀνάγκη τῆς τοπικῆς ζωῆς καὶ τὰ σκαιὰ καὶ ἄκαμπτα πνεύματα, ποὺ ἔξω στὸν κόσμο ἀνοίγουν θανάσιμες ἀντιθέσεις ἀνάμεσά τους, ἔχει χρέος νὰ τὰ ἡμερώσῃ καὶ νὰ τὰ συνθέσῃ σὲ ἐνότητα. Τὸ ἔργο ὅμως τοῦτο ἀρχίζει ἐκεῖ, ὅπου τελειώνει ἡ ἀπλῆ πνευματικὴ περιέργεια καὶ ἡ χρῆση τῆς γνωστῆς ἐξυπνάδας. Τὸ ἐσωτερικὸ μας ἀνάπτυγμα ὅμως, ὅπου μέσα θὰ συνθέσωμε τὴ δόκιμη παράδοση μὲ ὅ,τι γόνιμο φέρνουν οἱ νέοι καιροί, θὰ εἶναι ἔργο μακροῦς πνοῆς καὶ μεγάλων πνευματικῶν κρίσεων, ποὺ ν' ἀπλώνωνται σ' ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ λαϊκοῦ κορμοῦ. Ἔτσι μόνον ὠριμάζει ἀπὸ στάδιο τὸ στάδιο ἡ πνευματικότητα τῶν λαῶν. Πνευματικὴ αὐτοσυνείδηση γιὰ τὰ προβλήματα τῆς λαϊκῆς δλότητας εἶναι ἀδύνατο νὰ λάβωμε, ἂν δὲν κρατήσωμε τὴ δοκιμασμένη ἐκείνη σκοπιὰ, ὅπουθε ὅλα κρίνονται κι' ἀνακρίνονται μὲ βάση τὴν ἐσωτερικὴ ἀναγκαιότητα τοῦ τόπου μας. Πνευματικὰ ἢ πολιτικὰ κινήματα, ποὺ δὲν ἀναπηδοῦν ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν ἀναγκαιότητα τῆς ζωῆς μας, εἶναι ὅ,τι καὶ ὁ πυρετὸς τοῦ σώματος ὕστερα ἀπὸ τὸ ἐμβόλιο. Γιὰ νὰ ἀνοίξῃ ὅμως ὁ χῶρος τῆς πνευματικῆς δημιουργίας στὴν Ἑλλάδα, εἶναι ἀνάγκη ὅ,τι ἄρχισε μὲ τὸ κίνημα τοῦ δημοτισμοῦ νὰ γίνεται συνειδητὸ στὴ γλῶσσα, νὰ λάβῃ τὴν πληρότητά του, δηλαδὴ σ' ὅλα τὰ ἐπίπεδα τῆς ζωῆς μας, νὰ χωρίσωμε τὰ γόνιμα ἀπὸ τὰ ἄγονα στοιχεῖα καὶ νὰ προβλη-

ματισθοῦμε σύμφωνα με τὴν ἐσωτερικὴν ἀναγκαιότητα τοῦ τόπου. Δόκιμα στοιχεῖα τῆς παραδόσεως δὲν ὑπάρχουν μόνον στὴ γλῶσσα, ἀλλὰ στὴν ἀρχιτεκτονικὴ, στὴν οἰκονομία, στὸ δίκαιο καὶ στὴν πολιτικὴ. Μέσα σ' ὅλους αὐτοὺς τοὺς τομεῖς ἢ γενεά μας πρέπει νὰ δώσῃ τὴ μάχη γιὰ τὴ γονιμότητα τῶν στοιχείων. Ὑπάρχουν ἐδῶ μῆτρες δημιουργίας, ποὺ πρέπει νὰ ἔλθουν εἰς τὸ φῶς.

Ἄλλὰ καὶ στὸν τομέα τῆς γλώσσας εἶναι καιρὸς ὁ προβληματισμὸς νὰ γίνῃ βαθύτερος, νὰ προχωρήσωμε στὴν οὐσία καὶ ν' ἀφήσωμε τὴν ἔριδα μετὰ τοὺς τύπους. Ὅστε ὁ δημοτικισμὸς δὲν κατώρθωσε ἀκόμα νὰ βρῇ ὅλες τὶς λαϊκὰς μῆτρες γιὰ τὸ σχηματισμὸ ὑψηλῆς δημοτικῆς γλώσσας. Κι' αὐτὸς εἶναι ἀκόμα μακριὰ ἀπὸ τὴν ἀναπνοὴ τοῦ λαοῦ. Πρὸ παντὸς ὅμως δὲν κατώρθωσε ν' ἀκροασθῇ τὴν ἀπειροδύναμη πλαστικότητά, τὴν ἐλεύθερη λιτότητα καὶ τέλος τὴν πυκνότητα τῆς λαϊκῆς γλώσσας καί, ὀπλισμένοι μ' αὐτὰ τὰ στοιχεῖα, νὰ ἀνεβῇ εἰς τὸ ὕψος τοῦ ἰδανικοῦ, δηλαδὴ νὰ ἐκφράσῃ μεγάλα νοήματα, ποὺ νὰ καλύψουν τὸ ἕδαφος τῆς ψυχικῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ καὶ νὰ τὸν ἀνεβάσουν ὑψηλά. Ὅποιος δημοτικιστὴς δὲν κατορθώνει ἄμεσα νὰ ἀκούσῃ καὶ νὰ ἰδῇ πῶς ὁμιλεῖται ἡ λαϊκὴ γλῶσσα, αὐτὸς γνωρίζει μονάχα τὰ σχήματα καὶ τὸν σκελετό, ὄχι ὅμως καὶ τὸ ἔμφυχο σῶμα τῆς γλώσσας. Μαθαίνει τὴ σύσταση τῶν μορφῶν, ὅτι ἀκριβῶς μαθαίνεται, δίχως νὰ νοιώθῃ τὴν ψυχολογίαν τῆς γλώσσας, ποὺ ἐνυπάρχει στὴν δμιλία της. Ὅχι μόνον ἡ γλῶσσα, ἀλλὰ καὶ κανένα πρόβλημα τοῦ νεοελληνισμοῦ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μᾶς γίνῃ συνειδητό, ἂν τῶρα, ποὺ ἀφήσαμε τὴν τυπολογία τῆς καθαρεύουσας, τραποῦμε πρὸς τὴν τυποκρατίαν τῆς Δημοτικῆς. Ἐὐὸ πρόβλημα κεῖται πέραν ἀπὸ τὰ τυπικά του στοιχεῖα, ἐκεῖ ὅπου δύναμει τὸ κρατᾷ ὁ λαὸς καὶ προσμένει τοὺς ἱκανοὺς νὰ τὸ φέρουν σὲ ἐνέργεια.

( ) δημοτικισμὸς εἶναι τὸ μεγάλο πνευματικὸ κίνημα

τῆς ἐλεύθερης ἑκατονταετίας. Σ' ὅσους τὸν πιστεύουν θέτει τὸ ὑψηλὸ χρέος νὰ μοχθήσουν νὰ ἐκφράσουν ὑψηλὰ νοήματα, ὄχι μόνον αἰσθήματα, καὶ νὰ τὰ στήσουν ὡς ἀγάλματα ἀπέναντι στὴν βραση τοῦ λαοῦ, δίχως ποτὲ νὰ πέσουν στὴν ἄγονη τριβὴ μὲ τοὺς τύπους, παλιὰ ἁμαρτία τῆς ζωῆς μας. Πέρα ἀπὸ τὸ τυπικὸ ὑπάρχει ἡ λειτουργικὴ τῆς γλώσσας, κα' αὐτὴν δὲν μπορεῖ τίποτε νὰ τὴν ἀντικειμενιστήσῃ, οὔτε τὰ ξεσθηθιάσματα μερικῶν γλωσσαμυντόρων τῆς δημοτικῆς, οὔτε τὰ μεταποιημένα ἀπογδύμια τῆς καθαρῆς οὐσίας, ποὺ φοροῦν μερικοὶ πρωτευουσιᾶνοι δημοτικισταί. Τὴν παράδοση τοῦ δημοτικισμοῦ τὴν συνεχίζουν μόνον ὅσοι προχωροῦν εἰς τὸ βάθος τοῦ φαινομένου τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας, πᾶνε ὡς τὴν ἀρχαιότητα καὶ μοχθοῦν νὰ φέρουν τὰ ὑψηλὰ τῆς νοήματα σὲ σχέση μὲ τοὺς ἄρμους τῆς δημοτικῆς. Αὐτοὶ μόνον θὰ μπορέσουν κάποτε νὰ ὑπερνικήσουν τὴν τυπικὴ παράδοση καὶ τὸ στάδιο τῆς γλωσσικῆς ἀντιδικίας. "Ὅλοι οἱ ἄλλοι ἢ θὰ εἶναι δοῦλοι τῆς παραδόσεως ἢ θὰ τὴν ἀρνοῦνται μὲ πείσμα. Μόνον ἅμα φύγομε ἀπὸ τὸ αἰετοῦ κύκλο τῆς τυπικῆς ἀντιδικίας, θὰ κατορθώσομε νὰ δημιουργήσωμε πνευματικὴ κοινωνία μὲ ἔργα, ποὺ ν' ἀρχίσῃ ὁ λαὸς νὰ τὰ πιστεύῃ καὶ νὰ τὰ θαυμάζῃ. Μὲ τὴν πλαισιτικὴ ἰδιοφυΐα, ποὺ στὸ δημοτικὸ τραγοῦδι ἔγινε μεγαλοφυΐα, ὁ λαὸς ἔχει δώσει ἀνώτερη ὑπαρξή, δεύτερη παρουσία, πρὶν αἰσθήματα, τὴν ἐποπτεία καὶ τὰ νοήματά του. Τὸ χρέος τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων εἶναι, ἀροῦ ἀκροασθοῦν τοὺς ρυθμοὺς τῆς παρουσίας ἐκείνης, νὰ ὑποβοῶν ἀκόμα πέρα, κα' ἐκεῖ νὰ στήσουν τὰ ἔργα τους. Καὶ ὅμως, ὅσο ἠδυνηρὸ κα' ἂν εἶναι, πρέπει νὰ ὁμολογήσομε, ὅτι καὶ ὕστερα ἀπὸ τόση «φιλολογικὴ» ἐπίδοση, ὅ,τι ζῆ ὁ λαὸς εἶναι πρὸ ὀμορφῆς καὶ πρὸ ὑψηλοῦ ἀπ' ὅ,τι γράφουν πολλοὶ «διανοούμενοι» καὶ «ποιηταί». Καὶ τὸ χειρότερο εἶναι ὅτι ὅλη τοῦτη ἡ «φιλολογικὴ καὶ λογοτεχνικὴ» τέχνη ἔρχεται καὶ προσχώνει τὴν ἀνθρακιά τοῦ λαοῦ.

Ἡ γλῶσσα δὲν εἶναι μονάχα τὸ ὄργανο νὰ ἐκφράζε-
ται ἓνας λαός, ἀλλὰ καὶ ν' ἀμύνεται γιὰ τὴ ζωὴ του, γιατί
μ' αὐτὴν λαβαίνει συνείδηση γιὰ τὴν ὑπαρξὴ καὶ τὸ πνεῦμά
του. Δίχως συνείδηση γιὰ τὸ εἶναι τῆς ἡ ζωὴ τῶν ἰανθρώ-
πων εἶναι ἔκθετη σὲ ἀπειλὴ καὶ κίνδυνο. "Ὅσο λοιπὸν δυνα-
μερὴ εἶναι ἡ γλῶσσα, τόσο ἀκμαῖο τὸ πνεῦμα ποὺ ἐνοικεῖ
μέσα τῆς καὶ τόσο μεγαλύτερη ἡ ἀσφάλεια τῆς ζωῆς τοῦ
λαοῦ, ποὺ τὴν μιλάει. Γιὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀκμὴ τῆς γλώσσας
ενὸς λαοῦ συμπίπτει μὲ τὴν ἀνθιστὴ ὅλης τῆς ἄλλης ζωῆς
του. Ἔτσι καταλαβαίνομε ὅτι τὴν πολυδύναμη πολιτικὴ
πραγματικότητα κατὰ τὴν ἐκβολὴ τοῦ πέμπτου αἰῶνα τῆς
ἀρχαιότητος μόνον ἡ πολυδιδασκαλία γλῶσσα τοῦ Θεουκυδίδου
ἦταν ἰκανὴ νὰ τὴν ἐκφράσῃ.

(Ο) σημερινὸς ἑλληνισμὸς, ὅπως γιὰ τὰ ἄλλα προβλή-
ματά του, ὅμοια καὶ γιὰ τὴ γλῶσσα, ἔχει νὰ τελέσῃ με-
γάλο ἀγώνισμα: νὰ πλάσῃ μὲ τὴ ζύμη καὶ τὴν ψυχὴ τῆς
λαϊκῆς γλώσσας ὅλο τὸ ὑλικὸ τῆς γλωσσικῆς ἱστορίας. Ἡ
καινούργια γλῶσσα ὅμως, ἂν πᾶμε ὡς τὴν ψυχὴ τῆς, ἔχει
τὴ δυνατότητα νὰ λύσῃ ὅλα τὰ πνευματικὰ στοιχεῖα τῆς
ἱστορίας καὶ νὰ τὰ ξαναχύσῃ στοὺς καινούργιους τῆς τύ-
πους. Ἀπὸ τὸ ἀγώνισμα τοῦτο κρέμεται ἡ ζωὴ ὑψηλοῦ πε-
ζοῦ λόγου στὸν τόπο μας. Ἔτσι μόνον θὰ μπορέσῃ ὁ νέος
ἑλληνισμὸς νὰ φέρῃ συνειδητὰ ἀπέναντί του ὅλο τὸ ἴδιον
τῶν πνευματικῶν ἀξιῶν τοῦ ἀρχαίου λόγου. Παράλληλα ἔ-
χει ὁ σημερινὸς ἑλληνισμὸς τὸ χρέος νὰ κατανοήσῃ τὸν
κλασικὸ λόγον τῶν Ἑυρωπαιῶν. Ἀπὸ τοὺς δυὸ αὐτοὺς ὀ-
ρους ἐξαρτᾶται κατὰ μεγάλο μέρος ἡ πνευματικὴ δημιουρ-
γία στὸν τόπο μας. Πρέπει νὰ καταλάβομε ὅτι δὲν κατωρ-
θώσαμε ἀκόμα νὰ δεξιωθοῦμε στὴ γλῶσσά μας οὔτε τὰ
μεγάλια πνεύματα τῆς ἀρχαιότητος οὔτε τοὺς κλασικοὺς
τῶν Ἀστικῶν λαῶν τῆς Ἑυρώπης. "Ὅ,τι ἔχομε κάνει, ἂν δὲν
εἶναι πρόχειρο, εἶναι λιγοστό.

Τὸ διαφορισμὸ τῶν πνευματικῶν ἀναγκῶν ἡ δημοτι-

κή γλῶσσα δὲν θὰ μπορέσῃ νὰ τὸν καλύψῃ, ἂν δὲν μετρήσῃ τὸ ἀνάστημά της καὶ δὲν παιδέψῃ τὸ ὄργανό της ἐπάνω σὲ μεγάλα νοήματα καὶ ψυχικὰ μεγέθη κλασικοῦ λόγου. Ὅλο τὸ γλωσσικὸ ὕλικὸ τῆς καθαρεύουσας καὶ πρὸ παντὸς τῆς ἀρχαίας θὰ τὸ ἀναχωνέψῃ μέσα σ' αὐτὴν τὴν πάλῃ. Ἡ καθαρεύουσα καὶ ἡ ἀρχαία γλῶσσα εἶναι ἐθνικὸς πλοῦτος, πού τὸ ἔθνος πρέπει νὰ τὸν γονιμοποιήσῃ. Τοῦτο ὅμως εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ μόνον ἀπὸ τὴν ψυχικότητα τῆς δημοτικῆς καὶ ὄχι ἀπὸ τὸ τυπικὸ της. Κάθε γλῶσσα ἔχει ἓνα μέρος πού μαθαίνεται, τὸ ὄρατό της σχῆμα, καὶ ἔχει κάτι ἄλλο πού δὲν μαθαίνεται, ἀλλὰ ζῆ καὶ πεθαίνει μαζί μὲ τοὺς φρονεῖς της, τὸ μέλος, τὸ ρυθμὸ, τὸν τόνο, τὸ χροῖμα στὸν ἦχο καὶ τὸ βηματισμὸ τῶν ἐκφράσεων. Τὸ μέρος τοῦτο εἶναι ἀόρατο, εἶναι πίσω ἀπὸ τοὺς τύπους καὶ τοὺς κυβερνάει. Ἀπ' αὐτὸ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς γλώσσας ἔρχεται ἡ ζωὴ της. Ὅπως στὴν τέχνη ὑπάρχουν πράγματα πού μαθαίνονται ὅμοια καὶ στὴ γλῶσσα. Ὅτι μαθαίνεται καὶ παραδίδεται μέσα στὴν τέχνη, εἶναι ἀνάλογο μὲ τὸ θησαυρὸ τῶν λέξεων καὶ τὴ σύνταξη στὴ γλῶσσα. Ἡ οὐσία ὅμως τῆς τέχνης εἶναι πέρα ἀπὸ τὰ τεχνίδια, τῆς γλώσσας πάλι πέρα ἀπὸ τὰ λεκτικὰ σύμβολα.

Πολλοὶ δημοτικισταὶ ὅμως φαίνεται νὰ λησιμονοῦν, ὅτι κατ' οὐσίαν δὲν ὑπάρχει γλῶσσα, ἀλλὰ μόνον ὁ ἄνθρωπος εἶναι πού μιλάει. Κι' ἂν αὐτὸς δὲν ἔχη τί καὶ πῶς νὰ τὸ εἰπῆ, τότε ἡ γλῶσσά του εἶναι ἀδιάφορη στοὺς ἄλλους. Ἡ ἀρχὴ τούτη ἐπικυριόνηται μὲ τὴ μεγάλη ἀκολουθία τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ὅπου κατ' οὐσίαν εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ἡ προσωπικότητα, πού μιλάει, καὶ ὅπου τὸ ἀντικειμενικὸ κρινόμενον τῆς γλώσσας συγκλίνει δλότελα πρὸς τὴν προσωπικότητα. Ἐπίσης πολλοὶ δογματικοὶ δημοτικισταὶ φαίνεται νὰ λησιμονοῦν ὅτι, ὅσο μιὰ γλῶσσα εἶναι στὴν ἀρχὴ τοῦ σχηματισμοῦ της, εἶναι ἀναπόφευκτη, ἴσως μάλιστα καὶ ἀναγκαία, ἡ πολυτυπία. Ἀλλὰ καὶ γενικὰ ἡ πολυτυπία τῆς

γραμματικῆς κρατάει σὲ κίνησι τὸ γλωσσικὸ φαινόμενο. Ἡ γραμματικὴ συνέπεια εἶναι ἔργον τοῦ λογικοῦ, ποὺ ἔρχεται μὲ τὶς κατηγορίας του νὰ περιγράψῃ τὸ ἀπέραντον ὕλικόν τῆς γλώσσας. Ἡ γλῶσσα ὅμως, καὶ μάλιστα μὲ τὴν πλαστικότητά τῆς ἑλληνικῆς, δὲν ἀποκλείει κανένα τύπον, παλιὸν καὶ καινούργιον, ἔρ' ὅσον αὐτὸς ἀρμόζεται μὲ τοὺς ἀρμούς της καὶ ἐκφράζει τὸ μυστικὸν ρεῦμα τῆς ψυχικότητος τοῦ ἀνθρώπου. Ἀντίθετα, μὲ τὰ στενόχωρα ἰδιώματα μερικῶν δογματικῶν δημοτικιστῶν, οὔτε ἀέρα μπορεῖ νὰ πάρῃ ἡ ψυχὴ, οὔτε προοπτικὴ πρὸς τὸ μέλλον ἢ ἀνοίξι. Ἡ γλῶσσα, τὸ πλουσιώτατον μνημεῖον τῆς φαντασίας, γίνεται ἐδῶ ὀλόστεγνον ξερᾶδι καὶ τὸ μῆλημα τῆς ψυχῆς φέλλισμα δίχως φαντασία. Ἡ φαντασία ὅμως εἶναι ὄρος καὶ γὰρ τὴ γόνυμην σκέψη. Τὸ ἴδιον πάλιν ἡ σκέψη εἶναι προϋπόθεσις νὰ λάβῃ ἡ φαντασία νοητὸ βάρος καὶ νὰ μὴ μείνῃ ἀπλερῆ. Κι' ἐδῶ εἶναι ἓνα ἀδύνατον σημεῖον τῆς σύγχρονης λογοτεχνικῆς δημιουργίας στὸν τόπον μας. Εἶναι πνευματικὰ ἀνάπτυκτη. Ἔχομε πολλὰ τάλαντα, δηλαδὴ πνευματικὴ ἔμπνευσι, φαντασία, τοὺς λείπει ὅμως ἡ ἀντίστοιχη πνευματικότης, καὶ γὰρ τοῦτο εὐκόλως συμβιβάζονται μὲ τὴν τριβὴν τῆς ζωῆς. Τὰ τάλαντα αὐτὰ ἔχουνε χάριν, δὲν ἔχουν ὅμως βάρος, τὸ νοητὸ βάρος ποὺ χρειάζεται ἡ φαντασία γὰρ νὰ δώσῃ ἀνώτερη, δεύτερη παρουσία καὶ ὑπαρξίαν εἰς τὰ βιώματα τοῦ ἀνθρώπου. Γιὰ τοῦτο μοιάζουν μὲ μικρὰ λουλούδια, ποὺ τὰ χαίρεται κανεὶς λίγες στιγμὰς καὶ ὕστερον μαρμαίνονται.

Εἶναι ὅμως καιρὸς ἡ λογοτεχνία μας καὶ ὅλο μαζί τὸ κίνημα τοῦ δημοτικισμοῦ νὰ πάψῃ νὰ καλλιεργῇ λυγρόζωα λουλούδια καὶ ν' ἀρχίσῃ νὰ φυτεύῃ δένδρικα, ποὺ μὲ τὴν πύκνάν τους νὰ σκεπάσουν τὶς ὀλόγυμνες χωματοπλαγιὰς τοῦ πνεύματος. Τότε μόνον θὰ λείψῃ καὶ ἡ ἀνυδρία, ποὺ μαρμαίνει τόσο γρήγορα καὶ τὰ μικρὰ λουλούδια. Εἶναι τὸ πρόβλημα τοῦ ὑψηλοῦ πεζοῦ λόγου ποὺ τίθεται ἐδῶ. Δίχως αὐ-

τὸν δὲν ἔχομε τὸ ὄργανο οὔτε νὰ σχηματίσωμε οὔτε νὰ ἐκφράσωμε νοήματα ὑψηλά, οὔτε τέλος νὰ συνομιλήσωμε μὲ τοὺς ἀρχαίους κλασικοὺς καὶ νὰ συναναστραφοῦμε τοὺς μεγάλους Εὐρωπαίους τοῦ πνεύματος. "Ὅλα τὰ προβλήματα τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς συγκεντρώνονται μέσα στὸ ἓνα τοῦτο, στὴν ἀδυσώπητη ἀνάγκη νὰ δημιουργήσωμε ὑψηλὴ πεζογραφία.

"Ἄν δὲν λογαριάσωμε τὶς ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, ὅπου ὑπάρχουν κάποια παρήγορα σημάδια, ὅχι μόνον δὲν καταλάβαμε ἀκόμα τὴν ἀπειροδύναμη ἀξία τοῦ ὑψηλοῦ πεζοῦ λόγου, ἀλλὰ οὐδὲ δοκηθήκαμε τί ἀξίζει μιὰ σελίδα καλοῦ πεζοῦ λόγου. Ἡ αἰτία, ποὺ ὅλα τὰ πάλαια μένον ἠμόρφωτα, ποὺ ἡ νεολαία μας μένει πνευματικὰ καὶ γλωσσικὰ ἀσύνταχτη, εἶναι ὅτι δὲν ἔχομε πεζὸ λόγο, δηλαδή ἀπέθαντο νοητὸ χῶρο, κατάφυτο μὲ ὑψηλὰ νοήματα, ὅπου νὰ ἀναπνέη ἐλεύθερα ὁ νοῦς τῶν ἀνθρώπων καὶ νὰ γεύεται τοὺς καρποὺς τοῦ πνεύματος. Λίχως ὑψηλὸ πεζὸ λόγο. Ὡς ζοῦμε σὲ πνευματικὴ ἔνδεια, γιατί αὐτὸς εἶναι ὁ ἐπιούσιος ἄρτος, ποὺ στηρίζει τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου. Κι' ἐνῶ ἐδῶ κι' ἐναν αἰῶνα σχεδὸν τώρα ἔχει ὁ Μακρουγιάννης καταθέσει τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως τοῦ νεοελληνικοῦ πεζοῦ λόγου, προσφορὰ ἀπὸ κατακάθαρο καὶ θροισαντὸ σιτάρι, ποὺ εὐλαβικὴ θαρρεῖς πρῆσβύτισσα ζύμωσε μόνη της καὶ τὴν ἔφερε σ' ἐξοκλήσει νὰ λειτουργηθῆ καὶ νὰ μεταλάβῃ, ἡμεῖς δὲν κατορθώσαμε ἀκόμα οὔτε τὸ ἀνάμια νὰ οἰκονομήσωμε, οὔτε λειτουργοὺς τοῦ λόγου ν' ἀναδείξωμε, ποὺ νὰ τελῶσιν τὴ θεία λειτουργία, γιὰ νὰ μεταλάβῃ ὅλο τὸ πλήρωμα τοῦ λαοῦ. Ἔτσι μένομε ὅλοι δίχως τὴ θεία μετὰληψη τοῦ ὑψηλοῦ πεζοῦ λόγου. Καὶ τὸ χειρότερο εἶναι, ὅτι ὅλοένα λιγοστεύει τὸ δέος ἀπέναντι στὴ μητρικὴ γλῶσσα, ἐνῶ ἀπὸ τ' ἄλλο μέρος προξενοῦμε τόση κόκωση στὴ λόγια παράδοση μὲ τὴν κακὴ χρῆση ποὺ τῆς κάνομε, ὥστε εἴμαστε ἠπόλογοι γιὰ διπλὴ ἔνοχη.

Τὸ ἀγώνισμα τοῦ ὑψηλοῦ πεζοῦ λόγου μένει λοιπὸν ἀτέλεστο. Λίχως ἀμυριβολία ὁ πεζὸς λόγος εἶναι πιὸ δύσκολος ἀπὸ τὸν ποιητικόν. Ἐνῆς μεγάλος λογοτέχνης λέγει, εἶναι τόσο πιὸ δύσκολος, ὅσο πιὸ δύσκολο εἶναι γιὰ τὸν γλύπτη νὰ παραστήσῃ τὴ γυμνὴ ἀπὸ τὴν ντυμένη ὁμορφιά. Ἀπὸ τῷ ἄλλο μέρει ὅμως πρέπει νὰ γνωρίζοιμε, ὅτι ὁ ὑψηλὸς πεζὸς λόγος δὲν προϋποθέτει πεζὴ ψυχὴ. Εἶναι σχεδὸν ἀξίωμα, ὅτε ὅλοι οἱ μεγάλοι τεχνίτες τοῦ πεζοῦ λόγου ἦτανε καὶ ποιηταί. ἼΙ καλὴ πεζογραφία εἶναι ἔργο κατορθωτὸ μόνον ὅταν ἐκεῖνος ποὺ γράφει ἔχη ὅλη τὴ θέα τοῦ ποιητικοῦ λόγου καὶ ὅταν εἶναι σὲ θέσῃ τὴν καινούργια μορφή τοῦ λόγου, τὸν πεζὸν λόγον, νὰ τὴν κρατήσῃ σὲ ἀδιάκοπη διαλεκτικὴ κίνησι πρὸς τὴν ποίησιν. ἼΙ χάρη τοῦ πεζοῦ λόγου ἔρχεται ἀπ' αὐτὴν τὴν ἀχαλάρωτη ἔντασή του πρὸς τὸν ποιητικόν. Νὰ γράφῃς καλὸν πεζὸν λόγον σημαίνει νὰ δύνασαι νὰ ὑψώσῃς ἰσοδύναμο λόγον ἀπέναντι στὴν ποίησιν, δίχως ὅμως νὰ κἀμῃς ποίησιν· νὰ ξεφύγῃς τὴν ποίησιν, δίχως ποτε νὰ χάσῃς τὴν ὑψηλὴν ἔντασιν τῆς ψυχῆς σου. Τὰ ἀφηρημένα, ὅταν ὁ πεζὸς λόγος εἶναι ὑψηλός, δὲν μένουσιν ἀκίνητα, οὔτε ὑψώνονται δίχως ἔντασιν ἀπέναντι στὰ συγκεκριμένα τῆς ποιήσεως. Ὅλα τὰ ἀφηρημένα μέσα στὸν καλὸν λόγον γίνονται εἰρωνικὰ ἀντιζυγα πρὸς τὴν ποίησιν.

Μὲ ἄλλα λόγια μόνον, ὅπου ὑπάρχει ποίησι καὶ ὑψηλὸς πεζὸς λόγος, ἔχει ἡ ψυχὴ συνείδησι γιὰ τὴν ἐσωτερικὴν τῆς διαλεκτικῆς, μόνον ἐκεῖ γνωρίζει ὅτι ἀπὸ κάποια βιθελὴ ἀνάγκη πάει ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὸ ἓνα εἶδος τοῦ λόγου στὸ ἄλλο. Τὸ ἓνα εἶδος τοῦ λόγου πλάθει τὸ ἄλλο, ἀλλὰ καὶ τὸ κρατᾷ στὰ ὄριά του. Ὁ πεζὸς λόγος, ἂν καὶ προϋποθέτῃ τὸν ποιητικόν, γυρίζει μὲ τὴν ὑψηλὴν του ἀφαίρεσιν καὶ εἰρωνεύεται γόνιμα τὸν ποιητικόν. Ὁ ποιητικὸς πάλι, ἐφ' ὅσον εἶναι γνήσιος, δίνει συνείδησι στὸν πεζὸν καὶ τὸν ἀναγκάζει τὴν ἀμυριετικὴν του δύναμιν νὰ τὴν κρατήσῃ σὲ συγγνωστά ὄρια, ὅπου νὰ μὴ διαλύεται εἰς μορφή. Γιὰ τοῦτο καὶ

ἐκεῖ, ὅπου ὁ πεζὸς λόγος ἀνεβαίνει σὲ μεγάλα ὕψη, ὅπως γίνεται στὴ φιλοσοφία, ἢ ζωηράδα του ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἱκανότητα τοῦ λειτουργοῦ του νὰ διαλέγη ἀπὸ τὴ γλῶσσα, ποὺ ἔγινε γιὰ αἰσθητὰ καὶ γιὰ παραστάσεις, σύμβολα πρόσφορα καὶ νὰ τὰ φέρῃ σὲ τέτοια συναναστροφή μεταξὺ τους, ὥστε νὰ φαίνεται ὅτι κι' αὐτὰ ζυγώνουν τοὺς δρισμοὺς τῆς ἐννοίας. Γι' αὐτό, καὶ ὅσοι φιλόσοφοι δὲν ἔχουν ποιητικὴ διάθεση, γράφουν τὸ χειρότερο πεζὸ λόγο. Τὸ ἴδιο γίνεται καὶ μὲ ὄλους τοὺς πεζογράφους ποὺ δὲν ἔχουν πλούσιο φανταστικό. Δίχως αὐτὴ τὴ διαλεκτικὴ τοῦ πεζοῦ λόγου μὲ τὸν ποιητικό, εἶναι ἀδύνατον, ὄχι νὰ δημιουργήσωμε, ἀλλὰ οὐδὲ νὰ ζυγώσωμε μὲ τὴ νόησή μας τὸ κλασικὸ ὕψος, ποὺ γιὰ μᾶς εἶναι καὶ σήμερα τὸ ὀρθοῖο ἰδιαιτερότάς μας.

Καὶ ἀπὸ παράδοση καὶ ἀπὸ ἐσωτερικὴ ἀναγκαιότητα τοῦ τόπου μας, γιὰ ν' ἀφήσωμε κατὰ μέρος τὴν σύνθεση τῆς ἐσωτερικῆς μας μοίρας μαζὺ καὶ ἐλευθερίας, πάντα ἑμεῖς θὰ «φιλοκαλοῦμεν μετ' εὐτελείας», δηλαδή θὰ ἀγαπᾶμε τὴν ὁμορφιὰ δίχως στόμφο, μὲ κλασικὴ λιτότητα, θὰ τελῶμε σὲ ἔντονη ἁρμονία τοῦ φανταστικοῦ μὲ τὸ λογικόν, τοῦ ποιητικοῦ μὲ τὸ πεζόν, τοῦ πάθους μὲ τὴ διάνοιαν "Ὅλα τὰ ἀντιφατικὰ χαρίσματα τῆς ζωῆς μας θὰ τὰ βάζωμε ἑμεῖς ἐδῶ στὸν ἱψηλὸ ζυγὸ τῆς σύντονης ἐλευθερίας, ὅπου ἡ ἀπλότητα καὶ ἡ πυκνότητα συντροφεύονται ἀπὸ τὴν ἡσυχία καὶ τὴν κίνηση. Τὸ ὕψος στοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας ἦταν ἐσωτερικὴ νομοτέλεια, ὄχι ρομαντικὴ κλίση πρὸς τὴ φύση, ὅπως στοὺς πρὸ πολλοὺς Εὐρωπαίους. Ρομαντικοὶ ἑμεῖς δὲν μπορούμε νὰ γίνωμε, γιατί οὔτε τὴν ἀοριστία τῆς φύσης ἔχομε, οὔτε πάλι εἴμαστε σὲ ἀνυπέροβλητη ἀπόστασι ἀπὸ τὸ κλασικό.